

นิพนธ์ต้นฉบับ

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

People Participation Development and Management of
Phu Phaman National Park

แพรวพรรณ พิมพ์คุณ¹

วิพัทธ์ จินตนา²

โสวัตรี ณ ถลาง³

Preawpan Pimput¹

Vipak Jintana²

Sawatree Nathalang³

¹ สาขาวิชาวนศาสตร์ชุมชน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จตุจักร กรุงเทพฯ 10900

Social Forestry, The Graduate School, Kasetsart University, Chatuchak, Bangkok 10900, Thailand

Tel. 0-8460-00978 e-mail: ta_forester68@hotmail.com

² ภาควิชาการจัดการป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จตุจักร กรุงเทพฯ 10900

Department of Forest Management, Faculty of Forestry, Kasetsart University, Chatuchak, Bangkok 10900, Thailand

³ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จตุจักร กรุงเทพฯ 10900

Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University, Chatuchak, Bangkok 10900, Thailand

รับต้นฉบับ 17 มีนาคม 2551

รับลงพิมพ์ 22 พฤษภาคม 2551

ABSTRACT

This research aimed to determine the participation patterns and assess the results from the Pilot Project on Participation Development for Phu Phaman National Park Management. Literature reviews and interviews of 261 sample households located in the project areas were conducted. The statistical analysis method using for the data analysis was percentage.

This project was initiated by the government organization to solve conflict on the national park management by people participation approach. This participation pattern was so-called the participation by persuasion. They comprised 19 activities of which 74% were persuaded directly to the individual and the rest were persuaded to leader group and to the household representatives, respectively. The participation process was analyzed. Only one-fourth of the activities were implemented all of the participation process, step 1 information communication, step 2 problem analysis and planning, step 3 implementation, and step 4 monitoring and evaluation. It was found from the survey that 63% of the respondents participated in step 1, 53%, 39% and 23% participated in step 2, step 3, and step 4, respectively.

Assessment of the results from the project revealed that 1) **Social and security**: all of the communities have established the community based organizations (CBOs) and drafted a regulation for resource utilization and were accepted by 80% of the respondents. For the administration of CBOs, 85% of the respondents viewed that they have capable resource person, 14% viewed that they have enough budget and materials. 2) **Economic conditions and quality of life**: 56% of the respondents had a better life quality, 56% had more opportunity to earn income from other sources, 72% indicated that they feel more secured regarding the land tenure. But only 3% considered that

the project contributed the income increase 3) **Natural resource and environment:** 33% practiced organic farming to conserve nature and environment, 78% practiced environmental improvement activity: 56% constructed check dam for soil and water conservation, 90% did not change their land tenure, and 89% joined forest restoration activities.

Keywords: Development, Participation process, Management, Phu Phaman National Park

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมและประเมินประสิทธิผลจากการดำเนินโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืนของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน โดยใช้วิธีตรวจสอบเอกสาร และสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นตัวแทนครัวเรือนในพื้นที่โครงการฯ จำนวน 261 ราย วิเคราะห์ทางสถิติโดยใช้ค่าร้อยละ

โครงการนี้เป็นโครงการที่ภาครัฐริเริ่มขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการจัดการอุทยานแห่งชาติโดยประชาชนมีส่วนร่วม วิธีการมีส่วนร่วมลักษณะนี้เป็นการมีส่วนร่วมแบบลูกชกนา ซึ่งประกอบด้วย 19 กิจกรรมส่วนใหญ่ (ร้อยละ 74) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรง ที่เหลือมีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่มและโดยผ่านตัวแทนตามลำดับ สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วม พบว่า มีเพียงหนึ่งในสี่ของกิจกรรมทั้งหมดที่มีการดำเนินงานตามกระบวนการมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ตั้งแต่ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การคิดวิเคราะห์ปัญหาและวางแผน การดำเนินงานและรับประโยชน์ และการติดตามประเมินผล จากการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 63 มีส่วนร่วมในขั้นตอนแรก ร้อยละ 53, 39 และร้อยละ 23 มีส่วนร่วมในขั้นตอนที่สอง ขั้นตอนที่สาม และขั้นตอนที่สี่ ตามลำดับ

จากการประเมินประสิทธิผลการดำเนินโครงการฯ พบว่า ด้านสังคมและความมั่นคง ชุมชนได้จัดตั้งองค์กรชุมชนและกำหนดกติกาในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรของชุมชน ซึ่งร้อยละ 80 มีการยอมรับ ในการบริหารองค์กรชุมชน ร้อยละ 85 เห็นว่าคณะกรรมการโครงการฯ มีความสามารถ ร้อยละ 14 เห็นว่ามีงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์เพียงพอ ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 56 มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ร้อยละ 56 มีโอกาสประกอบอาชีพมากขึ้น ร้อยละ 72 มีความมั่นคงเรื่องที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ขณะที่ร้อยละ 3 มีรายได้เสริม ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 33 ทำเกษตรอินทรีย์ เพื่อช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ร้อยละ 78 เห็นความสำคัญในการป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ โดยร้อยละ 56 เข้าร่วมทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ ร้อยละ 90 ไม่ขยายที่ดินในเขตอุทยานฯ ร้อยละ 89 ร่วมฟื้นฟูป่าไม้

คำสำคัญ: การพัฒนา การมีส่วนร่วม การจัดการ อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

คำนำ

ประเทศไทยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ.2504 เพื่อคุ้มครองรักษาทรัพยากรธรรมชาติมิให้ถูกทำลายหรือลดลงไป และสามารถอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่

รัฐและประชาชนสืบไป ในขณะเดียวกันรัฐก็ได้เริ่มใช้แผนพัฒนาประเทศโดยเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ.2504-2509 (จินตนา, 2549) ด้วย

จุดมุ่งหมายที่ต่างกันระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนาเศรษฐกิจ กอปรกับระบบการเมืองที่ยังเป็นแบบรวมอำนาจอยู่ที่ศูนย์กลาง ทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมอันเป็นอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ประชาชนจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ทั้งก่อนและหลังการประกาศอุทยานแห่งชาติขาดความมั่นคงในชีวิตความเป็นอยู่ และได้กลายเป็นประเด็นปัญหาที่ซับซ้อนต่อเนื่องมายาวนาน

ในปี พ.ศ.2540 รัฐบาลได้มีนโยบายผ่อนปรนให้ประชาชนอาศัยและทำกินในพื้นที่อนุรักษ์ที่ไม่ก่อให้เกิดมลพิษ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศสิ่งแวดล้อม อยู่ภายใต้กฎหมายระเบียบและข้อบังคับ และให้คำนึงถึงความจำเป็นในการดำรงชีวิตของประชาชนเพื่อบรรเทาปัญหาความยากจนและให้การจัดการทรัพยากรป่าไม้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสม เป็นธรรมและยั่งยืน โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น จากแนวนโยบายดังกล่าวกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช จึงได้ดำเนินโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ตั้งแต่ปี 2544 โดยเริ่มจากอุทยานแห่งชาติจำนวน 6 แห่งในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, ม.ป.ป.) หนึ่งในนั้นคืออุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่นและจังหวัดเลย ซึ่งในอดีตเคยมีกรณีขัดแย้งระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างรุนแรงหลายครั้ง ทั้งจากการให้สัมปทานทำไม้ การอพยพประชาชนออกจากพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อจัดหาที่ดินทำกินตามโครงการจัดที่ทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ (ลจก.) และการประกาศพื้นที่เป็นอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ.2534 ต่อมาประชาชนได้มีการประท้วงเพื่อให้รัฐบาลยกเลิกโครงการ ลจก. และรัฐได้อนุญาตให้

ประชาชนอยู่อาศัยในพื้นที่เดิมของตนได้ แต่ก็ยังคงมีความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเรื่อยมา (สาคร, 2543 ; ชูศักดิ์, 2545 และรัชนิ, 2545)

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ของโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน และเพื่อประเมินประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ที่ได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลา 5 ปี

อุปกรณ์และวิธีการ

การรวบรวมข้อมูล

1. ค้นคว้าเอกสารเกี่ยวกับโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เพื่อศึกษาแผนงาน ผลการดำเนินงานและข้อมูลอื่นๆ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติ

2. พัฒนาตัวชี้วัดและแบบสัมภาษณ์ เพื่อประเมินประสิทธิผลจากการดำเนินโครงการฯ โดยคัดเลือกตัวชี้วัดที่เหมาะสมจากคู่มือโครงการฯ กอปรกับการปรึกษาผู้เชี่ยวชาญด้านการประเมินผลการจัดการอุทยานแห่งชาติและผู้บริหารโครงการฯ ส่วนกิจกรรมพิเศษ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช จากนั้นออกแบบสัมภาษณ์ซึ่งประกอบด้วยเกณฑ์ชี้วัด 3 ด้าน คือ เกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง เกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต และเกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แล้วทำการทดสอบแบบสัมภาษณ์

3. เก็บข้อมูลโดยวิธีสัมภาษณ์แบบโครงสร้าง

(structured interviews) โดยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple Random Sampling) ใช้หน่วยวิเคราะห์ (unit of analysis) ในระดับครัวเรือน ทำการสัมภาษณ์ประชาชนกลุ่มตัวอย่าง 261 ครัวเรือน (ประมาณร้อยละ 47 ของครัวเรือนทั้งหมดที่มีที่ดินทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน) คำนวณจากสูตรของ Yamane (1973) ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. วิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมในแผนงานโครงการฯ โดยจำแนกวิธีการมีส่วนร่วมตามแนวทางของสหประชาชาติ (United Nation, 1981) จำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (2547) และจำแนกกระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen and Uphoff (1980)

2. ประเมินประสิทธิผลของการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ตามเกณฑ์และตัวชี้วัดที่กำหนด สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นค่าร้อยละของจำนวนครัวเรือนตัวอย่างที่ศึกษา

ผลและวิจารณ์

รูปแบบและกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

จากการศึกษาพบว่า กิจกรรมตามแผนงานโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน มีทั้งหมด 19 กิจกรรม แบ่งเป็นกิจกรรมตามแผนงานในระดับชุมชน/ท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนมีบทบาทเป็นแกนหลักในการดำเนินกิจกรรม โดยมีหน่วยงานของรัฐสนับสนุน จำนวน 12 กิจกรรม และกิจกรรมตามแผนงานในระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ โดยมีกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และ

พันธุ์พืช เป็นผู้รับผิดชอบหลักและเปิดโอกาสให้ประชาชน มีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผนและสนับสนุนการดำเนินงาน จำนวน 7 กิจกรรม

เนื่องจากโครงการฯ นี้ เป็นโครงการที่ภาครัฐริเริ่มขึ้นเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ดังนั้น เมื่อพิจารณาตามแนวทางของสหประชาชาติจึงสรุปได้ว่าทุกกิจกรรมตามแผนงานของโครงการฯ เป็น การมีส่วนร่วมแบบถูกชักนำ เป็นรูปแบบที่รัฐสนับสนุนในการดำเนินงาน และชักนำให้ประชาชนเข้าร่วม โดยชี้ให้เห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากโครงการฯ ซึ่งรูปแบบการมีส่วนร่วมในโครงการลักษณะเช่นนี้มักพบทั่วไปในประเทศกำลังพัฒนา (United Nation, 1981)

กิจกรรมตามแผนปฏิบัติการในระดับชุมชน/ท้องถิ่น ดังแสดงใน (Table 1) เมื่อจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางที่กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ระบุไว้ในโครงการฯ พบว่า มีอยู่ 9 กิจกรรมที่เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรง คือประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมได้ด้วยตนเอง และมีกิจกรรมที่มีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม (โดยคณะกรรมการโครงการฯ เป็นตัวแทน) มีอยู่ 3 กิจกรรม และโดยผ่านตัวแทน (โดยตัวแทนของแต่ละครัวเรือน) มี 1 กิจกรรม และจะเห็นว่างานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน เมื่อพิจารณาจากกระบวนการทำงาน เป็นกิจกรรมที่ประชาชนสามารถเข้าร่วมได้ทั้งโดยตรง และโดยผ่านกลุ่ม เนื่องจากคณะกรรมการโครงการฯ ได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ในขั้นตอนการกำหนดหลักสูตรฝึกอบรม จากนั้นจึงเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเข้ารับการอบรม สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมเมื่อจำแนกตามแนวทางของ Cohen and Uphoff พบว่า มี

กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ตั้งแต่ 1) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร 2) การคิดวิเคราะห์และวางแผน 3) การดำเนินงานและรับประโยชน์ 4) การติดตามประเมินผล จำนวน 3 กิจกรรม ได้แก่ งานพัฒนาศักยภาพและเตรียมผู้นำชุมชน (กิจกรรมการศึกษาดูงาน) งานอบรมให้ความรู้ด้านการวางแผนจัดทำโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน และงานนำร่องดำเนินโครงการพัฒนาของชุมชน มี 6 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนแรก แต่ขาดการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานประชาสัมพันธ์ การสร้างความเข้าใจและเผยแพร่ข้อมูล งานพัฒนาศักยภาพและเตรียมผู้นำชุมชน (การคัดเลือกคณะกรรมการระดับหมู่บ้าน) งานจัดตั้งองค์กร/คณะกรรมการหมู่บ้านและมอบอำนาจหน้าที่ งานการสร้างหลักเกณฑ์กติกาประชาคมร่วมรัฐ (การประชุมสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับหมู่บ้าน และการสร้างหลักเกณฑ์กติการะดับอุทยานฯ) และงานสำรวจจัดทำข้อมูลภูมิปัญญาของชุมชน และมี 3 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร และขั้นตอนการคิดวิเคราะห์และวางแผน แต่ไม่มีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินงานและรับประโยชน์ และขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ งานสำรวจและจัดทำข้อมูลการท่องเที่ยว และงานสำรวจและจัดทำข้อมูลเศรษฐกิจสังคม/การใช้ประโยชน์ที่ดิน

ส่วนกิจกรรมในแผนปฏิบัติการในระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ ดังแสดงใน (Table 2) พบว่า มี 5 กิจกรรมที่เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรง ส่วนกิจกรรมที่มีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม มี 2 กิจกรรม และโดยผ่านตัวแทนมี 1 กิจกรรม งานกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วม เมื่อพิจารณาตามกระบวนการดำเนินงานแล้ว พบว่า

เป็นกิจกรรมที่ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้โดยตรงและโดยผ่านตัวแทนครัวเรือน และเมื่อพิจารณากระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen and Uphoff (1980) พบว่า มี 2 กิจกรรม ที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ได้แก่ งานคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติแบบมีส่วนร่วม และงานสนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งของชุมชน มี 5 กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนแรก แต่ขาดการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล ได้แก่ งานกำหนดเขตการใช้พื้นที่อุทยานแห่งชาติแบบมีส่วนร่วม งานส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วมและงานสัมมนาสัญจรแลกเปลี่ยนความคิดเห็น งานแก้ไขปัญหาของชุมชน และงานประชุมคณะกรรมการดำเนินงานในระดับพื้นที่ดังแสดงใน (Table 1 and 2)

จำนวนประชาชนที่เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม

จากการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 63) ระบุว่าตนมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมของโครงการฯ โดยรับรู้จากการประชาสัมพันธ์ด้วยวิธีต่างๆ ได้แก่ การใช้หน่วยประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ การประกาศด้วยเครื่องขยายเสียงในชุมชน การแจกเอกสารเผยแพร่ และใช้สื่อรูปแบบอื่นเช่น วิดีทัศน์ เป็นต้น รองลงมา ร้อยละ 53 ของกลุ่มตัวอย่างระบุว่าตนมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และวางแผนดำเนินกิจกรรมของโครงการฯ ซึ่งทางโครงการฯ ได้จัดประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางอย่าง เช่น การกำหนดหลักสูตรการฝึกอบรม การคัดเลือกผู้เข้าร่วมศึกษาดูงาน เป็นต้น อย่างไรก็ตามเนื่องจากในบางกิจกรรมมีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม หรือการมีส่วนร่วมโดยผ่านคณะกรรมการฯ จึงทำให้มีจำนวน

Table 1. Type and step of participation at community/local level in the pilot project

Action plan at community/local level	Type and step of participation						
	Type of participation ¹			Step of participation ²			
	Ordinary people	Group of people	Representative	Receive information	Design and make decision	Implement and gain benefit	Assessment
1. Public relation	/			/	/	/	
2. Capacity building and preparing of potential village's leadership							
- Selecting village's leader	/			/	/	/	
- Training and study tour		/		/	/	/	/
3. Establishment of community-based organization/village committee and responsibility	/			/	/	/	
4. Establishment of the joint management rule for the special use zone							
- Organize meeting at community level	/			/	/	/	
- Organize meeting at the national park level		/		/	/	/	
5. Natural resources assessment and data-based development	/			/	/	/	
6. Assessment and development data-based on tourism	/			/	/	/	
7. Assessment and development data-based on indigenous knowledge	/			/	/	/	/
8. Assessment and development data-based on socio-economic and land use			/	/	/	/	
9. Training on community economic and social development planning	/	/		/	/	/	/
10. Implementing a pilot project on community economic and social development	/			/	/	/	/

Remarks: ¹ Type of participation according to National Park, Wildlife and Plant Conservation Department's concept (2004)

² Step of participation according to Cohen and Uphoff's concept (1980)

Table 2. Type and step of participation at government organization level in the pilot project

Action plan at the government organization level	Type and step of participation				
	Type of participation ¹		Step of participation ²		
	Ordinary people	Group of people	Representative	Receive information	Design and make decision
1. Boundary delineation and demarcation of the special use zone	/	/	/	/	/
2. Protection of natural forest resource	/	/	/	/	/
3. Supporting and developing of ecotourism	/	/	/	/	/
4. Strengthening of community potentials of the community	/	/	/	/	/
5. Conflict resolution	/	/	/	/	/
6. Area committee meeting	/	/	/	/	/
7. Seminar roaming and exchanging opinions	/	/	/	/	/

Remarks: ¹ Type of participation according to National Park, Wildlife and Plant Conservation Department's concept (2004)
² Step of participation according to Cohen and Uphoff's concept (1980)

ผู้เข้าร่วมน้อยลงกว่าในขั้นตอนแรก สำหรับการมีส่วนร่วมในขั้นตอนที่สาม คือ การเข้าร่วมดำเนินงานและรับประโยชน์จากกิจกรรมของโครงการฯ พบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 39 มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ ได้แก่ การคัดเลือกคณะกรรมการโครงการฯ ระดับหมู่บ้าน การสร้างกฎกติกาประชาคมร่วมรัฐ การเข้ารับการฝึกอบรมเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การประกอบอาชีพเสริม การสำรวจจำแนกเขตเป็นต้น เนื่องจากกิจกรรมส่วนใหญ่ยังมิได้ดำเนินการถึงขั้นตอนนี้

หรือยังอยู่ในช่วงเริ่มต้นเท่านั้น กลุ่มตัวอย่างส่วนมากจึงยังไม่ได้เข้าร่วม และในขั้นตอนสุดท้าย คือ การติดตามประเมินผล พบว่ากลุ่มตัวอย่างเพียงร้อยละ 23 เท่านั้นที่ระบุว่ามีส่วนร่วม โดยการสรุปผลและตอบแบบสอบถามภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งจากการศึกษารูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่าหลายกิจกรรมของโครงการฯ ไม่มีการติดตามประเมินผลแต่ประการใด นั่นจึงอาจเป็นสาเหตุทำให้จำนวนประชาชนที่มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้มีน้อยที่สุด (Table 3)

Table 3. Percentages of the respondents involved in the participation development process (n = 261)

Participation development process	Number of the respondents	
	Number	Percentage
Level 1 Receive information	165	63.22
Level 2 Design and make decision	138	52.87
Level 3 Implement and gain the benefit	102	39.08
Level 4 Assessment	59	22.61

ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สมเดช (2544) ที่พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบทส่วนหนึ่งมาจากความเข้าใจของประชาชนเองและความเห็นชอบด้วยจุดมุ่งหมายของโครงการฯ และประชาชนมีส่วนร่วมน้อยที่สุดในการติดตามประเมินผล

ประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน

จากการประเมินประสิทธิผลการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ตามเกณฑ์และตัวชี้วัดที่ได้มีการพัฒนาขึ้น สามารถสรุปได้ ดังนี้

เกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง

ทุกชุมชนมีองค์กรชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งอย่างชัดเจนในช่วงระยะเวลาในการดำเนินโครงการ โดยการคัดเลือกคณะกรรมการระดับหมู่บ้านหรือระดับพื้นที่เพื่อเป็นตัวแทนและทำหน้าที่ประสานงาน ทำให้การสื่อ

สารระหว่างเจ้าหน้าที่กับประชาชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ประชาชนร้อยละ 77 พึงพอใจต่อการปฏิบัติงานของคณะกรรมการฯ มีประชาชนบางส่วนยังไม่พอใจเท่าที่ควรเนื่องจากคณะกรรมการฯ ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาคือ

ทุกชุมชนมีกติกาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีประเด็นที่คล้ายกัน เช่น การจัดการที่ดิน การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน การจัดการทรัพยากรน้ำ การจัดการแนวเขต การควบคุมและป้องกันไฟป่า ซึ่งร้อยละ 80 ยอมรับกติกาดังกล่าว มีประชาชนบางส่วนที่ไม่ยอมรับเนื่องจากกฎระเบียบบางอย่างไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบันของประชาชน จึงยากที่จะปฏิบัติตามได้ หรือในกรณีที่ยากจนและต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติสูง การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรเป็นสิ่งที่ยาก (พิเศษ, 2547)

ประชาชนร้อยละ 85 เห็นว่าคณะกรรมการ
โครงการฯ มีความสามารถเพียงพอ และมีเพียงร้อยละ 14
เท่านั้นที่เห็นว่าโครงการฯ มีงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์
ในการดำเนินงานเพียงพอ เนื่องจากงบประมาณของ
โครงการฯ มีจำกัด ได้ถูกจัดสรรไปในการดำเนินกิจกรรม
ด้านการอบรมและการศึกษาดูงาน (Table 4)

Table 4. Assessment of the effectiveness on social and security

Indicators	Effectiveness (Percentage)
Establishment of community organization	All villages have the committee for the pilot project coordination 76.92 % of the villagers appreciated the committee's performance
Establishment of community rule for forest resource protection	All villages have community rule for forest resource protection 80.20 % of the villagers recognized the rule
Capability of community-based organization (CBO) for forest resource administration	84.72 % of the villagers recognized the CBOs' s capability 13.89 % of the village's leader viewed that the committee has enough resources to support the pilot project administration

เกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต
ประชาชนร้อยละ 56 มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น
เนื่องจากการเข้าร่วมโครงการฯ ประชาชนสามารถใช้
ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตามแนวทางการ
อนุรักษ์ภายใต้กฎระเบียบ ทำให้ลดรายจ่ายด้านค่าอาหาร
ประชาชนร้อยละ 56 มีโอกาสในการประกอบอาชีพมาก
ขึ้น จากการส่งเสริมของโครงการฯ เช่น การทำเกษตรผสม
ผสาน แต่มีเพียงร้อยละ 3 ที่มีรายได้เสริม จากการศึกษา
ผลกระทบของโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ ต่อการฟื้น
ฟูทรัพยากรป่าไม้และคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่
โครงการฯ ของ สุวิน (2542) พบว่า จากการดำเนินงาน
โครงการฯ ทำให้พื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น และป่าเสื่อมโทรม
ได้รับการฟื้นฟู และได้ส่งผลทำให้รายได้เฉลี่ยของครัว
เรือนที่ร่วมโครงการเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการมีอาชีพ
เสริมและการได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร
ที่เหมาะสม ประชาชนร้อยละ 72 มีความมั่นคงในการอยู่
อาศัยและทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ เนื่องจากการ
กำหนดแนวเขตที่ดินมีความชัดเจนมากขึ้น และนโยบาย
ของโครงการฯ ทำให้ประชาชนมั่นใจว่าสามารถอยู่อาศัย
และทำกินต่อไป และความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ลดลง
เนื่องจากการทำงานร่วมกัน จากงานวิจัยของ ครุณี (2544)
ระบุว่าความขัดแย้งที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของ
ประชาชนในพื้นที่อนุรักษ์มากที่สุดคือความขัดแย้ง
ระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากร
ป่าไม้แต่มีประชาชนบางส่วนที่ยังรู้สึกไม่มั่นคงเนื่องจาก
การขยายแนวเขตยังดำเนินการไม่แล้วเสร็จ (Table 5)

Table 5. Assessment the effectiveness on economics and quality of life

Indicators	Effectiveness (Percentage)
Improvement of life quality (in comparison with the time before the pilot project started)	56.41 % of the villagers viewed their life quality was improved 56.41 % of the villagers stated that job opportunity increased 3.42 % of the villagers considered that the pilot project contributed income generating 71.80 % of the villagers felt more secure regarding land tenure

เกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประชาชนเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ร้อยละ 33 มีการทำเกษตรอินทรีย์ โดยการทำนาและปลูกผักบริโภคในครัวเรือน แต่ด้วยอาชีพหลักของประชาชนที่ทำกินในเขตอุทยานฯ คือการทำไร่ข้าวโพดและไร่อ้อย จึงมีการใช้สารเคมีอยู่เป็นประจำ ร้อยละ 90 มีที่ดินในเขตอุทยานฯ เท่าเดิม ส่วนหนึ่งที่ดินมีการ

เปลี่ยนแปลงเนื่องจากการซื้อขายจากคนในชุมชนและบางส่วนไม่พบร่องรอยการทำประโยชน์ เมื่อมีการกำหนดแนวเขตจึงถือว่าเป็นพื้นที่ป่า ร้อยละ 78 มีการร่วมกันทำแนวกันไฟ บางชุมชนนำข้อควรปฏิบัติเรื่องการทำแนวกันไฟมาเป็นกฎระเบียบของชุมชน ร้อยละ 56 ร่วมกันทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ และร้อยละ 89 มีการปลูกป่าส่วนหนึ่งเป็นกิจกรรมการปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญ เพื่อฟื้นฟูป่าที่ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ (Table 6)

Table 6. Assessment the effectiveness on natural resources and environment sustainability

Indicators	Effectiveness (Percentage)
Villagers perception on the important of natural forest resource	32.91 % of the villagers practiced organic farming
conservation (protection, utilization and rehabilitation)	89.75 % of the villagers has no change their land tenure both for residence and cultivation during implementing the pilot project
	77.78 % of the villagers forest fire control activities
	55.56 % of the villagers check dam construction for soil and water conservation
	88.89 % of the villagers planted trees and involved in forest rehabilitation

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา พบว่า กิจกรรมตามแผนงานโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน มีทั้งหมด 19 กิจกรรม แบ่งเป็นกิจกรรมตามแผนงานในระดับชุมชน/ท้องถิ่น จำนวน 12 กิจกรรม และกิจกรรมตามแผนงานในระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ จำนวน 7 กิจกรรม เนื่องจากโครงการฯ นี้เป็นโครงการที่ภาครัฐริเริ่มขึ้นเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่อุทยานแห่งชาติ โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ดังนั้น เมื่อพิจารณาวิธีการมีส่วนร่วมของสหประชาชาติสรุปได้ว่าโครงการฯ นี้เป็นการมีส่วนร่วมแบบถูกชักนำซึ่งมักพบทั่วไปในประเทศกำลังพัฒนา

กิจกรรมในแผนปฏิบัติการระดับชุมชน/ท้องถิ่น เมื่อจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางที่กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ระบุไว้ในโครงการฯ พบว่า มีอยู่ 9 กิจกรรมที่เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรงและมีกิจกรรมที่มีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม 3 กิจกรรมและโดยผ่านตัวแทน 1 กิจกรรม สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมเมื่อจำแนกตามแนวทางของ Cohen and Uphoff (1980) พบว่า ร้อยละ 33 ของกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ส่วนกิจกรรมที่เหลือประชาชนมีส่วนร่วมไม่ครบกระบวนการและส่วนใหญ่ขาดการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล

ส่วนกิจกรรมในแผนปฏิบัติการระดับหน่วยงานของรัฐและอื่นๆ เมื่อจำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวทางที่กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืชพบว่า มี 5 กิจกรรมที่เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนเข้าร่วมโดยตรง มีกิจกรรมที่มีรูปแบบการมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม 2 กิจกรรม และโดยผ่านตัวแทน 1 กิจกรรม กระบวนการมีส่วนร่วมตามแนวทางของ Cohen and Uphoff พบว่า มีประมาณร้อยละ 30 ที่ประชาชนมีส่วนร่วมครบทั้ง 4 ขั้นตอน ส่วนกิจกรรมที่เหลือ ประชาชนมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนแรก แต่ขาดการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล

จากการศึกษา พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 63) ระบุว่ามีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม รองลงมา ร้อยละ 53 ของกลุ่มตัวอย่าง ระบุว่ามีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และวางแผนดำเนินกิจกรรมของโครงการฯ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สองของกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม สำหรับการมีส่วนร่วมในขั้นตอนที่สาม คือ การเข้าร่วมดำเนินงานและรับประโยชน์จากกิจกรรมของโครงการฯ พบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 39 มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้ และในขั้นตอนสุดท้าย คือ การติดตามประเมินผล พบว่า กลุ่มตัวอย่างเพียงร้อยละ 23 เท่านั้นที่ระบุว่ามีส่วนร่วม

การประเมินประสิทธิผลจากการมีส่วนร่วมในโครงการฯ พบว่า เกณฑ์ด้านสังคมและความมั่นคง ทุกชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนและมีการกำหนดกติกาการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน ซึ่งร้อยละ 77 พึงพอใจในการทำงานของคณะกรรมการฯ และร้อยละ 80 ยอมรับกติกาของชุมชน สำหรับการบริหารจัดการองค์กรชุมชน กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 85 เห็นว่าบุคลากรมีความสามารถเพียงพอ ร้อยละ 14 เห็นว่ามีงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์

เพียงพอ เกณฑ์ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิต ร้อยละ 56 ระบุว่าคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ร้อยละ 56 เห็นว่ามีโอกาสในการประกอบอาชีพมากขึ้น ร้อยละ 72 เห็นว่ามีความมั่นคงในการอยู่อาศัยและทำกินในพื้นที่เดิมของตน ขณะที่มียอดร้อยละ 3 ที่ระบุว่าตนมีรายได้เสริมจากโครงการฯ ในเกณฑ์ด้านความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลุ่มตัวอย่างเห็นถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ ปกป้องและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ร้อยละ 33 มีการทำเกษตรอินทรีย์ ร้อยละ 78 มีการร่วมกันทำแนวกันไฟ ร้อยละ 56 ได้เข้าร่วมทำฝายอนุรักษ์ดินและน้ำ ร้อยละ 90 ไม่มีการขยายที่ดินในเขตอุทยานฯ และร้อยละ 89 มีส่วนร่วมในการปลูกฟื้นฟูป่า

จากการพัฒนาการมีส่วนร่วมตามโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน กลุ่มตัวแทนของชุมชนเห็นว่าการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานของเจ้าหน้าที่ จากผู้ปราบปรามมาเป็นผู้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างเจ้าหน้าที่และประชาชน และการกระจายอำนาจสู่องค์กรชุมชนในรูปแบบของคณะกรรมการโครงการฯ เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน แต่อย่างไรก็ตาม ยังเห็นว่าการดำเนินโครงการฯ ยังไม่ค่อยมีความชัดเจนในการผ่อนปรนให้อยู่อาศัยทำกิน และใช้ประโยชน์ในเขตอุทยานแห่งชาติ รวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิต และการสนับสนุนการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากขาดนโยบายที่ต่อเนื่องและยังมีข้อจำกัดทางกฎหมาย

สำหรับข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษานี้

1. เมื่อพิจารณากระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการอุทยานแห่งชาติดูว่าผ่านจากแผนงาน

โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน พบว่า ส่วนใหญ่กิจกรรมต่างๆ ขาดกระบวนการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนการติดตามประเมินผล ซึ่งการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาใดๆ ก็ตาม ควรมุ่งส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การคิดวิเคราะห์และวางแผน การดำเนินงานและรับประโยชน์ และการติดตามประเมินผล เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินงาน

2. การมีส่วนร่วมจะมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น หากคำนึงถึงปัจจัยสนับสนุนด้านต่างๆ ซึ่งปัจจัยหนึ่งมาจากการหาแนวทางหรือกลไกที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น โดยคำนึงถึงความสะดวกของผู้เข้าร่วมเป็นสำคัญ เพราะส่วนใหญ่แล้วประชาชนสามารถมีส่วนร่วมได้โดยตรง โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระจายอำนาจแก่ประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน และสนับสนุนกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้อง

3. โครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน ถือเป็นโครงการนวัตกรรมที่ริเริ่มให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน อย่างไรก็ตาม ยังขาดข้อมูลพื้นฐานที่สามารถนำมาใช้อ้างอิงในเชิงเปรียบเทียบถึงการพัฒนาการมีส่วนร่วมที่ชัดเจนได้ เนื่องจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้เป็นความคิดเห็นของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและข้อมูลเชิงประจักษ์บางประการจากโครงการฯ ที่ทำให้ทราบว่า การมีส่วนร่วมในขณะที่ทำการศึกษาเป็นอย่างไร ดังนั้นควรมีการศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทราบถึงการพัฒนาการมีส่วนร่วมในระยะต่อไป

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. ม.ป.ป. คู่มือโครงการนำร่องการพัฒนาการมีส่วนร่วม เพื่อจัดการอุทยานแห่งชาติอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ. กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. 2547. คู่มือการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า. กรุงเทพฯ.
- จินตนา สุจิตานนท์. 2549. การศึกษาและการพัฒนาชุมชน. โอเดียนสโตร์. กรุงเทพฯ.
- ชูศักดิ์ เพ็ญมาตร. 2545. ทักษะคติของประชาชนในเขตทุ่งผิงป่าอุทยานแห่งชาติภูผาม่านต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ดร.ฉิม จงประสิทธิ์กุล. 2544. ความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้: กรณีศึกษาเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาหัง. การค้นคว้าแบบอิสระ, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พิเศษ เสนาวงษ์ และคณะ. 2547. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- รัชนี มณีกุล. 2545. ความขัดแย้งของความคิด (Dissonance) และปฏิกิริยาตอบสนองของชาวบ้านชาผักหนามที่อยู่อาศัยในอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น, 12-20. ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, ข่าวสารป่ากับชุมชน. บริษัทจุดทองจำกัด, กรุงเทพฯ.
- สาคร เถินมงคล. 2543. การจัดการที่ดินโดยชาวบ้านในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน. โครงการศึกษา

- ค้นคว้าด้วยตนเองปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมเดช สิริพิงษ์พิทยา. 2544. การมีส่วนร่วมของชาว
ชนบทผู้ยากจนในโครงการพัฒนาชนบท.
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, กรุงเทพฯ.
- สุวิน สิริบุต. 2542. ผลกระทบของโครงการบ้านเล็กใน
ป่าใหญ่ ต่อการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้และคุณภาพ
ชีวิตของราษฎรในพื้นที่โครงการ จังหวัดนครพนม.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- Cohen, J.M. and Uphoff, N. 1980. **Rural Development
Participation: Concept and Measure for Project
Design Implementation and Evaluation.**
Cornell University, New York.
- United Nation. 1981. **Popular participation in decision
making for development.** United Nations
Publication, New York.
- Yamane, T. 1973. **Statistics; An Introduction Analysis.**
3rd ed. Harper International ed, Tokyo.
-